

Bursalı İsmail Hakkı'nın Eserlerinde Hayatına Dair Anekdotlar*

Halil Çeltik**

Bursalı İsmail Hakkı'nın Eserlerinde Hayatına Dair Anekdotlar

İsmail Hakkı, Rumeli'de dünyaya gelmiş; fakat edebiyatımızda Bursalı İsmail Hakkı olarak tanınmış bir şair ve yazardır. O, eserlerinde hayatına dair açıklayıcı bilgiler vermiştir. Bu yazıda, Bursalı İsmail Hakkı'nın eserlerinde hayatına dair verdiği anekdotlar toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursalı İsmail Hakkı, Tasavvuf, Şiir

Anecdotes About The Life of Bursalı Ismail Hakkı

Ismail Hakkı was born in Rumeli; but, he is a poet and writer in Turkish Literature who was known as Bursalı Ismail Hakkı. In his works/studies he gave much information about on his own life .In this paper, we collected anecdotes about Ismail Hakkı Bursavi's life from his works.

Key Words: Bursalı Ismail Hakkı, Tasavvuf, Poetry

* 26-27 Mayıs 2000 tarihlerinde düzenlenen "I. Uluslar arası İsmail Hakkı Bursevî Sempozyumu'nda sunulmuştur.

** Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
hceltik@gazi.edu.tr

Giriş

Edebiyat tarihimizde, özellikle mutasavvıf şairlerimizin kendi hayatlarına yer verdikleri hatırat türünden eserler yok denecek kadar azdır. Mutasavvıf şairlerimiz, manzumelerindeki mahlas beyitleri dışında, mensur eserlerinde kendilerinden neredeyse hiç bahsetmezler. Daima bir tevazu içerisinde bulunarak, isimlerinin yerine çoğu zaman fakir kelimesini kullanırlar.

İsmail Hakkı, eserlerinde, diğer mutasavvıflara göre, kendi hayatına dair çok ayrıntılı ve önemli bilgiler vermiştir. Çeşitli eserlerinde dağınık hâlde bulunan bu bilgiler, sistemli bir şekilde incelenerek bir araya getirildiği zaman, onun maddî ve mânevî hayatına ait bir monografi ortaya çıkacaktır. Bu gerçekleştirildiği takdirde, bir şairin tüm portresi gözler önüne serilmiş ve onun şahsında, mutasavvıf bir şairin kendisini nasıl yetiştirdiği tespit edilmiş olacaktır.

Burada pek çok eser yazmış olan İsmail Hakkı'nın başta Kitâbu'n-Netîce ve Divan olmak üzere eserlerini tarayarak, hayatına dair anekdotları, hayatının safhalarını dikkate alarak, derlemeye çalıştık. Topladığımız bilgileri, ailesi, hayatı, seyahatleri, vefatı gibi başlıklar altında inceleyerek hayatının çeşitli yönlerine ışık tutmak istedik.

Ailesi

İsmail Hakkı, baba ve anne tarafından soyunu şöyle sıralıyor:

“Duha vakti bana şöyle denildi: ‘Onun aslı Elif Arap’tır.’ Yani baba tarafı şöyle: Şah Hudâbende'nin oğlu Bayram, onun oğlu Mustafa, onun oğlu İsmail (Hakkı Bursavî). Bu baba tarafı.

Ana tarafı ise şöyle: Şeyh Davud Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi, onun oğlu Abdurrahman Efendi, onun oğlu Ahmed Kadî, onun kızı Kerime ve bunun oğlu İsmail” (Hakkı Bursavî, *Kenz-i Mahfî*, 128).

İsimleri ve Mahlası

İsmail Hakkı,

Ben semiyî-i zebîham ey âşık
Mahlasım Hakkı ismim İsmâil
Abd-i Hakk'am kul u kurbânım ana
Kulunun kanı hâcesine sebîl (*Divan*, 596/20).

Çün ettin mahlasım yâ Rab Hakkı

Beni abdül'l-Hak eyle ver terakkî (*Divan*, 623/34).

diyerek kimliğini açıkladıktan sonra, ismiyle mahlasını birlikte kullandığı,

Ne İsmâil Hakkî'yam ne bir sâhib-terakkîyem

Ne bir ehl-i telakkîyem ne âyînem mücellâdır (*Kitâbu'l-Envâr*, 133).

beytinin şerhinde, isminin anlam ve etimolojisini verir. İsim verme ve isim değiştirme hakkındaki görüşlerini ifade eder:

“İsmail bu fakîrin vaz'-ı halkı ile vaz' olunan ismidir ki, aslında lafz-ı Süryânî'dir. Mânâsı muftıullah demektir. Ve bazıları da dediler ki, aslı “isme' yâ îyl”dir ki, îyl esmâullahtandır. İHakkı bu fakirin vaz'-ı ilâhî ile olan lakabıdır. Ve bundan gayrı elkâbı dahi vardır ki, Hak bilir. Ve isim ve lakap ki, vaz'-ı ilâhî ile vaz' oluna, tegayyür kabul etmez. Ve ismin tegayyüründen ziyade ihtirâz gerektir. Zira hakikati müsemmânın tegayyürüne râci'dir. Ve müsemmâ tegayyür olsa, sahibi sûret-i insaniyyeden hariç ve memsûh olur.” (*Kitâbu'l-Envâr*, 134).

İsmail Hakkı, eserlerinde kendisine Allah tarafından çeşitli isimlerin ihsan edildiğini söyler. Kendisine “*Rûh-ı kerîm*” diye seslenildiğini ıtır. Ona göre her nesenin en şerefli keremle anılanıdır. Kur'an-ı Kerim... gibi. Ruhun kerim olması ahlâk ve hürriyeti sebebiyledir. Bu mânâ kendisinin Allah indinde kerim olduğuna işarettir. Bundan önce de kendisine “*Abdullah, Abdullatif, Abdulkadir, Abdulhak, Mahmud, Mustafa, arşu'r-Rahman, Seyyidü Melekûti's-Semâ, Kibletü's-Semâ ve Ârif*.” (*Kitâbu'n-Netice*, II/78-79; *Silsilenâme*, 103) gibi esmâ-i ilâhiyyeler verilmiştir.

Ona daha sonra zamanın filozofu unvanı verilir: “Ma'lûm ola ki bu fakîrin min-indillâh esmâ-i keşresi vardır: Ve leyle-i ehadde ‘*feylesôf-ı dehr*’ itlâkı dahi vârid olmakla bi-hasebi'l-vakt bu makâmda derc olundu. Feylesôf-ı dehr burada hakîm-i zaman mânâsınadır ve hikmet ilimden ehasdır.”

14 Şaban 1136 / 8 Mayıs 1724'te, Allah tarafından ona, “Vassâfu'l-mü'mînîn” lakabının verildiği, kendisine ilhamla bildirilmiştir. (*Kitâbu'n-Netice*, II/135).

Doğum Yeri

İsmail Hakkı, 1063 Zilkadesinin başlarında (Eylül 1652) Aydos'ta dünyaya gelmiştir. (*Silsilenâme*, 107). Kendisine vârid olan “Başlangıçta kasaba ahâlisinden idin, sonra ziyâfet ahâlisinden oldun” (*Kitâbu'n-Netice*, II/316) anlamındaki Arapça sözün açıklamasında, Rumeli'nin Bulgaristan sınırları içindeki Aydos kasabasında doğduğunu söyler. Tanrı, ona mârifet ve hakikatle ilgili pek çok bilgi ile mânevî bir ziyafet vermiş; karye halkından olmaktan kurtarıp şehirli yapmıştır. Karye

halkı tefrika ehli olup gıdaları da kendilerine göredir. Şehir halkı ise cem' hâlinde ve gıdaları da kendi makamlarına uygundur. (*Kitâbu'n-Netice*, II/316)

Hayatı

İsmail Hakkı, Divan'ının mukaddimesinde, hayat hikâyesini kısaca özetler. 1098/1687'de hicret gamı, gurbet üzüntüsünü gidermek için başkalarını taklit ederek şiirler söyler. (*Divan*, 171.) Atpazarı Osman Efendi'ye intisap edip ona hizmette bulunur. Onun tarafından 1085/1674 yılının ortalarında Üsküp'e gönderilir. On yıl kadar orada kiyl ü kâl ehliyle mücadele ve vecd ü hâl ehliyle de cemâl ve celâli tartışırlar. Şeyhinin emriyle 1096/1685 Cemâziyelâhîrinin ilk günlerinde, ailesiyle birlikte Üsküp'ten Bursa'ya geçer. (*Divan*, 172.)

İsmail Hakkı, “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır (En'am 6/49)” âyeti gereğince, Kur'an'ın bir insanın bütün hayatı boyunca yaşayacağı olayları kendisinde topladığını belirtir. Rûhu'l-Beyân ismiyle bir de tefsir yazmış olan İsmail Hakkı, kendi hayatının aslında Kur'an tefsiri olduğunu belirtir. Hz. Peygamberin hayatıyla kendi hayatını özdeşleştirir.

Bunu sadece gönül ehli olanlar anlayabileceğini söyler. Kendisi şöyle diyor: “Bu fakir, bu âna gelince, eğer ismi ve eğer lakabı ki Hakkî'dir ve eğer dünyada olan harekât ve sekenâtımı ve mat'ûmât ve meşrûbât ve melbûsâtımı ve dâiremde olan ehl-i hulûs ve nifâkın âyâtını husûsan fâsîd u hacâmat ve samt u maraz ve mevt ü evlâdım ve sâir ahvâlîmi cemîan Kur'an'da bulup hitab-ı gaybî veya bi-tarîkı'l-vârid ve'l-ilhâm veya gayrı vechile” (*Tuhfe-i Atâiyye*, 156.) tarif edilmiştir.

Şeyhine İntisabı

Bir cuma gecesi seher vaktinde İsmail Hakkı'ya gayptan “Hidâyet senin ayn-ı fî'lindir, tecellî senin ayn-ı hâlindir, tesellî senin ayn-ı kemâlidir.” (*Kitâbu'n-Netice*, I/405.) şeklinde bir hitap gelir. Bunu yorumlarken, Hakk'ın emriyle hareket ettiğini söyler. Osman Fazlî ile ilgili bir hatırasına yer verir: “Ve bu mânâyâ daîrdir ki evâil-i hâlimde bir nehr-i kebir kenarında şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî'ye hâlimi arz edip ağladığımda, ‘Ya seni bu kapıya hidâyet ayn-ı rahmet değil mi ve sana kifâyet eylemez mi?’ diye buyurdular.” (*Kitâbu'n-Netice*, I/405.)

Şeyhi Osman Fazlî ve Evliliği

İsmail Hakkı, eserlerinde şeyhleri içerisinde Atpazarlı Osman Efendi'den çok sık söz eder, kendisini saygıyla anar. Kitabu'n-Netice'de şeyhinin biyografisi-

sini verir.¹ Osman Fazlî Efendi'yi hayatında en önemli yere sahip şeyh olarak kabul eder. Şu matla ile başlayan manzumesinde şeyhini över:

Bi-hamdillâh ki mürşid bana Şeyh Osmân Efendi'dir
Tarîk-i Celvetî vü Halvetî'nün ercemendidir (*Divan*, 321-22/122.)

İsmail Hakkı, Fazlî-i İlâhî tarafından yetiştirilmiş ve onun vefatıyla yerine halife olmuştur. Osman Fazlî'nin kızıyla evlenerek maddî ve mânevî yakınlık kurmuştur. Kendisi bunu şöyle anlatıyor:

"Bu fakîre ehass-ı benâtını tezvic ve karâbet-i sûriyye ve mânevîyyesiyle müm-tâz etmiştir ve silsile-i tarîkına benim gibi zaîf ile netice verip vakt-i ahîrde nefes-i nefisin bana ilkâ edip ve isbî-i müsebbihasın dehânına koyup 'benim vârisim sensin ve bu nefes benden sonra sana intikal eder.' diye hatm-i kelâm ve duâ eylemiştir." (*Kitâbu'n-Netîce*, II/254.)

Riyâzeti

İsmail Hakkı, bazı mutasavvıfların yaptığı riyâzetleri anlatırken, kendi riyâzet şekline dair bilgiler de verir:

"Bu fakîr, Bursa'da evâilimde cânib-i gaybdan memur olduğum üzere bir zîr-i zemînde iki sene kadar riyâzet edip bir gece iftarım bir pâre hubz-ı yâbis idi. Ve haftada bir kerre bir mikdar su içerdim. Ve her şeb esmâ-i müfrededen yüz yirmi bin isim ihsâ olunurdu, tâ ki müddet-i ma'lûme tamam olup halvet-bîrûn olduğumda bazı evlâdım vefâtıyla dahi teşdîd-i mihnet vâkî' ve hâl ne yüzden olduğu ma'lûm oldu. Nitekim bakıyye-i tıynet-i Âdem'den âlem-i misâlde bir şehr-i azîm halk olunmuş ki, her kim ol şehrin temâşâsına dâhil olmak müyesser olursa oradan avdetle ve insilâhından hisse rücûunda evlâdından birini muhtazar bulur ve eğer evlâdı yok ise bir müddet kendisi marîz olur." (*Kitâbu'n-Netîce*, II/98-99.)

Silsilesi

Otuz ikinci kuşakta silsilesinin Hz. Ali'ye ulaştığını (*Kitâbu'n-Netîce*, II/130; *Silsilenâme*, 108.) söyleyen İsmail Hakkı, silsilesi hakkında şu bilgileri veriyor:

Birgün yatsıdan sonra kendisine, *"Babadan ve dededen saadet ona irsdir (mirastır)"* diye seslenilir. Ona göre, babadan maksat, şeyhi Seyyid Osman b. es-

¹ *Kitâbu'n-Netîce*, II/316-17. Bursalı Mehmed Tahir'in belirttiğine göre, İsmail Hakkı onun menakıbını *Kitâbu'l-Hitâb*, *Silsilenâme-i Celvetî*, *Tamâmî'l-Feyz* ve *Risâle-i Haliliyye* isimli eserlerinde uzun uzun anlatmıştır (*Osmanlı Müellifleri*, s. 28-32); *Silsilenâme*, 96-100.

Seyyid Fethullah el-Fazlî el-İlâhî'dir.² Dededen maksat da Hz. Ali'ye kadar olan mânevî silsiledir. Silsileyi kendisi şöyle sıralıyor: "*Şeyhimiz, Zâkirzâde Abdullah Efendi'den ve Zâkir-zâde dahi Dizdar-zâde Ahmed Efendi'den ve Dizdar-zâde dahi kutb-ı vaktihi es-Seyyid eş-Şeyh Mahmud Hüdâyî el-Üsküdarî'den ve Hüdâyî dahi Bursa'da âsûde olan Şeyh Muhammed Üfîâde'den ve Üfîâde dahi Hızır Dede el-Muk'ad'dan ve Muk'ad dahi el-Hac Bayram el-Ankaravî'den ve Hacı Bayram dahi Bursa'da kutb-ı vaktihi olan Şeyh Hâmid el-Aksarayî'den ahz-ı tarîk etmişlerdir.*" Kendisi bu silsilenin 32. sırasındadır. (*Kitâbu'n-Netîce*, I/79; *Silsilenâme*, 108; *Tuhfe-i Atâiyye*, 136.)

Derecesi

Bir perşembe gecesi İsmail Hakkı'ya "*Sen her şeyden daha büyüksün*" denilir. (*Kitâbu'n-Netîce*, II/65.) İsmail Hakkı'ya göre bu ilâhî bir yüceltmedir. Zamanede olan âlemlere göre de değişebilir. Geçmişteki bazı kimselerle kıyaslama anlamının da vardır, dedikten sonra "*Nitekim bu fakire bir defa şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî hakkında vârid-i ilâhî olup 'Senin şeyhin Cüneyd-i Bağdâdî'den ekmeldir.'* denildi. *Filhakika tecelliyâtına nazar eden bu mânâdan bî-iştibâh olur.*" der. Şeyhinin Tefsîrü'l-Fatiha ile el-Lâihâtü'l-Berkıyyât ve diğer eserlerine bakılması gerektiğini söyler. (*Kitâbu'n-Netîce*, II/67.) Bundan sonra bu büyüklüğün ilimle olacağını ifade ederek Şeyh Ekber'in büyüklüğünü açıklar.

İsmail Hakkı'ya, 19 Ramazan 1136/ 11 Haziran 1724 Pazar gecesi, Arapça olarak "*Senden sonra senin gibisi gelmez*" denilir. İsmail Hakkı, örfî olarak peygamberlik bitmiştir, fakat ilham kapısının kapanmamıştır; herkese farklı bir tecellî zuhur eder, der. (*Kitâbu'n-Netîce*, II/305.) Ona, daha sonra Arapça olarak, "*Hiç bir kimseye sana denk olması gerekmez.*" (*Kitâbu'n-Netîce*, II/307.) denilir.

Yolculukları ve Sebepleri

İsmail Hakkı, bütün yolculuklarını İlâhî bir emir veya işaret alarak yaptığını söyler. Herkes onun yolculuklarına bir yorum getirmiş; fakat, gerçek sebebini kimse bilememiştir. Kendisi şöyle diyor:

Bu fakir bazı işaretlerle Şam'a gidip üç yıl orada kaldım. Daha sonra Muh-yiddin-i Arabî'nin işaretiyle İstanbul tarafına gittim. Üç sene de Üsküdar'da kaldım. Böylece İlâhî emir yerini bulduktan sonra tekrar yeni bir işaretle Bursa'ya gittim. Bu

² İsmail Hakkı, açıklamalarının devamında, Osman Fazlî'nin 23 yıl kutupluk yaptığını söyler. Onun hakkında *Kitâbu'l-Hitâb* ve *Tamâmü'l-Feyz* isimli eserlerinde geniş bilgiler verdiğini belirtir. *Kitâbu'n-Netîce*, I/79 (Ayrıca bkz. *Silsilenâme*, 96-100).

yolculukların hepsi de İlâhî hikmetlerle gerçekleşti; irfan sahipleri bunu bilirler. Allah'a hamd olsun ki, ilâhî bir işaret olmadıkça bir yerden bir yere bir adım dahi gidilmemiştir. Fakat zâhire, dışa bakanlar bu yolculukların hepsine birer farklı anlamlar verdi; ama "Süreyya yıldızı nerede, ona elini uzatanın eli nerede!" gereği onların anlayış elleri bu sırlara ulaşacak durumda değildir. (Kitâbu'n-Netîce, II/345.)

İsmail Hakkı, Cenâb-ı Hak tarafından derecesinin sürekli yükseltildiğini ve bunun gerçekleşmesi için de her yedi yılda bir, önemli olaylar yaşadığını söyler:

"Şu is'âd u ifâza sinîn-i hayâtımda her yedi senede bir vukûa geldi. Lâkin bu tefeyyüz, merâret-âzmâ-yı ibtilâ olmağa tevakkûf ettiğinden ve tehallûf-i isti'dâdât hasebiyle meşâk-ı suver-i adîdeden zuhûr eylediğinden ben de bir taraftan diğer tarafa azîmet ve bir beldeden diğer beldeye hicret etmek gibi bir çok belâyaya giriftâr oldum. Mîhnet insanı bulunduğu dereceden tenzîl eylemez. Meşakkate gerden-dâde-i rızâ olmak, bi'l-akîs âkîbet-i haseneyi mûcîp olur. Sırr-ı hükm-i ilâhî itizâsından olmak üzere en evvel gittiğim yer Üsküp beldesi idi, hayli senelerden sonra Bursa'ya hicret eyledim. Yedi sene sonra Kıbrıs'a sefer etmek lâzım geldi. Yedi sene sonra harbe gittim. Yedi sene sonra cânib-i Hicaz'a azîmet eyledim. O sırada evlâdım irtihâl etti. Tarîk-i Hacda pek çok şedâide hedef oldum. Hattâ kıymettar kitaplarım, emvâl-i nefisem kâmilten elimden gitti. Emr-i ilâhîye inkıyâd eyledim, olacaklar oldu. Yedi sene sonra ebeveynimin kabirlerine ziyâret maksadıyla maskat-ı re'sim olan Aydos cânibine azîmet eyledim. Yedi sene sonra ikinci defa hacca gittim. Yedi sene sonra Bursa'dan Şam-ı Şerîfe hicretle emrolundum. Akrabâmin kâffesinden uzak düştüm. İşte birçok mesâible geçirdiğim bu yıllar kırk seneyi tecâvüz ediyor." (Kemâlnâme-i Hakkı, 8.)

Üsküp'ten Bursa'ya Hicreti

İsmail Hakkı, 1096/1685'te şeyhi Osman Fazlî'yi ziyaret için Üsküp'ten İstanbul'a gelir. Bu sırada Osman Fazlî, İsmail Hakkı'nın Üsküp'ten ayrılmasını ister. Bu ayrılığın sebebini ne kendisi sorar, ne de şeyhi ona bir şey söyler. Bunun üzerine hemen Üsküp'e varan İsmail Hakkı, ailesini alıp Bursa'ya hicret eder. Aradan iki yıl geçmeden bölge işgâl edilir. Her yer yakılıp yıkılır, pek çok kimse ölür. (Kitâbu'n-Netîce, I/131.)

İsmail Hakkı, Üsküp'ten ayrılınca çok üzülür. Bunun üzerine Osman Fazlî'nin kendisine hayır dualar ederek tesellî ettiğini şöyle anlatır:

"Bazı şedâid ki şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî zamanında vâki' olmuş idi. Ez-cümle bilâd-ı Rûmiyye'den belde-i Üsküb'den ihrâcdır. Sem'-i şeyhe erdikte 'El-hamdü lillâh hulefâımız içinden böyle bir halîfemiz olsun' diye Hakk'a hamd etmiş-

tir. Ve belde-i Üsküb'e bu maddeden iki sene sonra istilâ-yı küffâr vâki' olup a'dâdan nâm ve nişan kalmayıp zamân-ı kalilde cümlesi hakâretle helâk olmuşlardır." (Kitâbu'n-Netice, II/340.)

İsmail Hakkı tekrar şeyhini ziyaret için İstanbul'a gittiğinde, Osman Fazlı tebessüm ederek, "Gördün mü ol vakitte hakkınızda bize vâki' olan mânâ hak imiş, işte halâsınıza sebep oldu." der. (Kitâbu'n-Netice, I/131.)

İsmail Hakkı, aşağıdaki şiirinde de, bir daha ayak basmamak üzere, olumsuz intibalarla Üsküp'ten ayrılıp Bursa'ya yerleşmesini anlatır. Kimsenin vatanından ayrılarak Rumeli'ye göç etmemesini ister. Rumeli'ye ayak basmayın, Anadolu'ya gidin diye tavsiyede bulunur. Kendisinin Üsküp'ten Anadolu tarafına, Bursa'ya göç edip Sebzî Efendi'nin evinde misafir kaldığını anlatır: Bu süre içerisinde pek çok zahmet çekmiştir. Medine tarafına giderek hacı olmak ister. Bunun gerçekleşmesi için Hakk'a dua eder:

Diyâr-ı Rûm'a sakın basma kadem hicret ile
Azîmet et Anatol semtine saâdet ile

Diyâr-ı Rûm'ı ko arz-ı mukaddese azm et
Medîne Mekke'ye er pâye pâye himmet ile

...

Diyâr-ı Bursa'da Sebzî Efendi hânesine
Şükür ki biz de duhûl eyledik inâyet ile

Ne denli mihnet-i hicret çekildi âlemde
Hudâ'nın oldu hele şimdi lutfu gâyet ile

Recâm odur kerem-i Hazret-i Hak'tan Hakkı
Medîne cânibine sevk ide hidâyet ile (Divan, 539/336.)

İsmail Hakkı, 1100/1688 yılında yazdığı aşağıdaki manzumede, Rumeli ve Anadolu'da rahatının kalmadığını söyler. Şam'a gitmeye niyet eder. İki üç defa Rumeli'ye sefer edip sonunda Bursa'ya yerleştiğini anlatır:

Kalmadı hâsılı râhat Anatol'da Rûm'da
Âhirü'l-emr ola gibi giderek hicret-i Şam

İki üç kerre edip hicret-i Rûmiyye şehâ
Oldu takdîr-i Hudâ ile bize Bursa makâm

Şimdilik Bursa'yı hoş görmeye âlem vardır

Giderek hâsıl olur çekme elem cümle merâm (*Divan*, 645/9-8,9,10.)

Şiirin devamında belirttiğine göre, kâfir ile Müslüman altı yıldır savaşmaktadır. Pek çok yer yıkılıp harap olmuştur. Bazıları bunun sorumlusu olarak padişahı, beyleri ve askerleri suçlamaktadır. İsmail Hakkı'ya göre bunların sebebi anlatmakla bitmez. Her yüz yıl başında böyle hadiselerin olması doğaldır. Mâsi-vâdan el çekerek Hakk'a yönelmek gerekir.

Başka bir şiirinde ise Budin Kalesinin düşman eline geçmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirir. (*Divan*, 529-30/329.)

Üsküdar'a Yerleşmesi

İsmail Hakkı, Üsküdar'a vardığında, halk yerleşmesi için ona bazı mekânlar gösterir. Bunun üzerine cuma gecesini, "Allahu Taâlâ sana nereyi emrediyorsa oraya in!" şeklinde mânevî bir işaret alır. İsmail Hakkı'nın bu işaretteki "emrediyor" lafzından anladığına göre, buraya yerleşmesi Allah'ın muradı değildir. Fakat bir süre sonra kalbi huzur ve güvenle dolduğu bir sırada, "Kalbi imanla mutmain olduğu hâlde (Kur'an 16/106)." şeklinde bir işaret daha alarak oraya yerleşir. (*Kenz-i Mahfî*, 97.)

Üsküdar'dan Bursa'ya Göç

İsmail Hakkı, Arapça "Evlâdınıza atmayı öğretiniz; zira o, düşmana hazırlık ve avunma sebeplerindendir." sözünü açıklarken, cahillerden çok sıkıntı çektiğini ve sonunda Üsküdar'dan Bursa'ya gitmek zorunda kaldığını söyler:

Bu cümlede evlâttan maksat kalp, atmaktan maksat da düşmanların nefsanî hücumlarından kurtulmaktır. Üsküdar'a yerleştiğim sırada, "Düşmanı def etmek için yetmiş bin kelime-i tevhid zikreyle" diye İlâhî bir işaret aldım. Hemen başlayıp duhâ vaktine kadar yerine getirdim; fakat bu işaretin sebebini bilmiyordum. Birkaç gün sonra Üsküdar ve İstanbul'daki inkârcılar üzerimize hücum etti. Allah'a hamd olsun Kahhar ismiyle mahvoldular, Kaviy ismiyle zayıf düştüler, ilâhî yardımla kırılarak horlandılar. Düşmanlar arasında ömrü harcamanın israf olacağını anlayıp gördüm. Bunun üzerine vatan-ı aslîm Bursa'ya giderek câmi'-i Muhammedî binasını yapmaya muvaffak oldum, her yüzden bâkî eserimiz olarak kaldı." (*Kitâbu'n-Neîce*, II/342-44)

İsmail Hakkı, Bursa'ya gitmesiyle ilgili olarak, ayrıca şunları söylüyor: Üsküdar'da bulunduğu sırada bir gece Üftâde ile Aziz Mahmud Hüdâyî temessül

ederek gelip onun yanına otururlar. Üftâde söze başlayarak, “*Üftâde Üftâde ve Hüâyî Hüdâyî diye diye âhir sen de onlara yetiştin.*” buyurur. Daha sonra, Bursa tarafına işaret ederek “sizi sağ tarafımıza alalım.” diyerek Bursa'ya gitmesini isterler. (*Silsilenâme*, 105.)

Ona Düşmanlık Edenlerin Mahvolması

İsmail Hakkı, çektiği sıkıntılarla ilgili aşağıda şu bilgileri verirken, şeyhinin kendisi hakkındaki duasının gerçekleştiğini söyler: Şeyhinin çektiği belâlarla kendi dertleri arasında benzerlikler bulur:

İsmail Hakkı, kendisine düşmanlık edenlerin çok olduğunu; ama hepsinin sonuçta mahvolup gittiğini söyler. İsmail Hakkı'ya göre, peygambere taalluk eden ikrâr ve inkâr, ona vâris olan kimselere de taalluk eder. Bu sebeple vârislerin mertebelerini tamamlamaları için, her asırda celâl ve cemâl tecellîleri vardır. Vârisin kemâlî ise mirasçısı olduğu şerefli vücudun kemâlîyle orantılıdır. Bu nedenle ona zarar vermek isteyenler çoktur. Hz. Peygamber de “Hiç bir nebîye bana yapılan kadar eziyet edilmemiştir.” buyurmuştur. (*Kitâbu'n-Netice*, I/422.)

İsmail Hakkı, Üsküdar'da iken Sultan III. Ahmed'in müftülerinden birisi, onu sürgüne göndermek ister; fakat amacına ulaşamaz. (*Kitâbu'n-Netice*, II/340.)

İsmail Hakkı, benzer bir olayı da Şam'da uğradığı bir soygun sonrası yaşar. Anlattığına göre, ailesiyle Şam'a giderken Şamlı kervancılar yollarını keserler. Onlara eza ve cefa yaparak ellerindeki eşyalarını zorla alırlar. İsmail Hakkı, Şam'a vardık-tan birkaç gün sonra onları soyan haydut, bir fahişe ile birlikte yakalanır. Halkın içinde dolaştırılıp teşhir edilerek aşağılanıp rezil olur. Daha sonra hapsedilerek taş-lanır, elindeki malları alınır. İsmail Hakkı, bu olay üzerine, bölgenin hâkimlerine müracaat edip şikâyet etsem, belki çektiğim cefaya karşılık onlara gereken cezanın onda biri bile verilmemiş olacaktı; ama ettiklerini buldular, diyerek kendisini tesellî eder. (*Kitâbu'n-Netice*, II/390-91. Ayrıca bkz. *Kitâbu'n-Netice*, I/244-45.)

İsmail Hakkı'nın şu beyti durumu açıklar gibidir:

Kime kimden şikâyet eylersin

Kendi hâlin hikâyet eylersin (*Kitâbu'n-Netice*, II/436.)

İsmail Hakkı'nın, cahillerden sebepsiz yere çektiği cefaları hatırlayıp üzüldüğü bir öğle vakti, kendisine Arapça olarak, kıskançların ve düşmanların işlerini kıya-met sabahına ertelet ve bu hususta üzülmeye, şeklinde bir İlâhî hitap gelir. (*Kitâbu'n-Netice*, II/390.)

İsmail Hakkı, bir iki günlük dünyada belâlara sabredip sonunda huzura kavuşacağına işaret ettikten sonra şu şiiriyle kendisini tesellî eder:

Ne safâlar süresin âhir-i kâr
Ey gönül bir iki gün sabreyle
Dağılır bir gün olur hep efkâr
Ey gönül bir iki gün sabreyle

Bu hazânın olur encâmı bahar
Bir olur gözler yine leyl ü nehâr
Etmeye ağıyâra derdin ızhâr
Ey gönül bir iki gün sabreyle

Saçılır ebr ü gûr yanar hurşîd
Gam u gussa günü gider gelir îd
Kudretiyle olur karîb baîd
Ey gönül bir iki gün sabreyle

Sabırdır şân-ı evliyâ gerçek
Sabırdır hâl-i evliyâ gerçek
Etme şekvâ bu kârdan el çek
Ey gönül bir iki gün sabreyle

Derd ile kaldı gitti mi Eyyûb
Hüzün ile bitti yitti mi Ya'kûb
Sen dahi Hakkî mübtelâya uyup
Ey gönül bir iki gün sabreyle (*Tuhfe-i Atâiyye*, 113-14.)

Kızının Vefatı

İsmail Hakkı, kızı Hatice'nin 1099/1688'de genç yaşta, kendi ifadesiyle, ömrünün baharında vefatı üzerine çok müteessir olup şu matla ile başlayan mersiye'yi yazar:

Soldu bahâr-ı ömrü dirîga Hadîcemün
Toprağa düşdi gün yüzü hayfâ Hadîcemün (*Divan*, 382/179.)

İsmail Hakkı, kızının vefatına tarih de düşürmüştür:

Cevherîn harf ile ey Hakkı dedim târîhin
Bâğ-ı firdevs ola her dem o gülün gülzârı (*Divan*, 578/374.)

Başka bir tarih:

Fürkatle âh ü nâle kılıp Hakkıyâ dedim

Bâdı hazan eyledi pejmürde al gülüm (*Divan müfred* 628/50.)

Oğlunun Vefatı ve Zaman Anlayışı

İsmail Hakkı, oğlu İshak'ın ölümü üzerine hacca gidip gelir. Bu yolculuk on yedi ay sürer. Yolculuk sırasında pek çok sıkıntı çeker. Ona göre bu on yedi ayda çıktıkları ile çıkardığı çile ve mânevî derecesindeki yükseliş, normal şartlarda on yedi yılda elde edilemeyecek bir ilerleyiştir. Kendisi şöyle anlatıyor:

"Yakub'un ağladığı yalnız firâk-ı Yusuf'tan ötürü değil idi, belki firâk-ı Yusuf bir bahane idi. Zira, Allahu Taâlâ gâh olur ki abdi bilâ-vasıta kendi derdine düşürür ve gâh olur ki bir nesne vasıtasıyla mübtelâ eder. Ve ekser-i hâl vesâit yüzündendir. Nitekim bu fakîrin veledi İshak, âhirete intikâlde firâk-ı azîm vâki' olup o firak tarîk-ı Ka'be'ye sülûke müeddî olup altı yedi ay Haremullah ve Harem-i Nebvî'de mücâveretten sonra avdetde Ulâ dedikleri menzil kurbunda ma'reke-i Arap olup bu sefer ü seyahat ve bu âlâm u şedâid içinde on yedi ayda kat' olunan menâzil ü merâtib, hânede, hazerde on yedi senede hâsıl olmazdı. İşte hikmet-i bâliga-i İlâhiyye sâlikî bu yüzden terbiye eder." (*Kitâbu'n-Netîce*, II/368.)

İsmail Hakkı, Bursa'dayken hâl lisanı ile kendisine "İki sene oldu buraya gelesi" şeklinde bir hitap gelir. Bu hitabı yorumlarken aynı tarzda bir zaman hesaplaması yapar: "Yani Üsküdar'dan Bursa'ya avdet edeli gerçi bir sene ve yirmi gün kadar oldu; feemmâ, ol yirmi gün bir sene hükmünde kılındı ve iki sene güzer etmiş gibi oldu." (*Kitâbu'n-Netîce*, I/86.) "İmdi bu fakîr Hakkı'ya dahi Üsküdar'dan avdetde bir mânâ-yı mahsûs için ki, serü'l-inkızâ' üç sene takdir olunmuş idi. Onun bir senesi mensûh olup buraya, yani Bursa'ya, gelesi iki sene oldu demek ona dairdir, maa-hâzâ gelesi bir sene oldu. Pes, ikinci senenin yirmi günü bir sene-i kâmile hükmünde kılındı veyahut tayy ve kabz tarîkiyle bastı ikidir. Ve bu makûle umûr-ı garîbe ve ahvâl-i acîbe çok vâki' olur velâkin muhkemât ve müteşâbihâtı bilen bunu dahi idrâk eder ve itiraz eylemez." (*Kitâbu'n-Netîce*, I/88.)

Ömrü ve Yaşlılığı

İsmail Hakkı 74 yaşına ulaştığında artık bedeni zayıflamaya başlar. Bu hâlde iken yine de sürekli olarak eserler kaleme almaya devam eder. Ömrünün sonuna geldiğini de hissetmekte ve bazı işaretler almaktadır.

Kendisine ilâhî bir lutuf olarak Âdem devrinden dünyanın sonuna kadar bir süreyi kaplayacak ömür verildiğini, bunun da sırr-ı azîm-i Nebevî olduğunu söyler. (*Kitâbu'n-Neîce*, II/131.)

İsmail Hakkı, kendisine “namaz için kalktığınızda abdest alınız”, vâridesinin gelmesi üzerine şu yorumu yapar:

Abdestten maksad münâcât ve yakınlaşma sebebidir. “Ve bu işaretten fenâ-i sûrînin kurbüne dahi remz vardır ki, bu vakitte sinn-i ömrüm yetmiş dörde bâliğ olmuş idi. Ve erkân-ı vücudumun inhidâmına ve za'f ve maraz-ı cesedime bakmayıp eshârda sûtûr-ı maârif yazılır ve deftere kayd ve işârât-ı İlâhiyye zabt olunurdu.” (*Kitâbu'n-Neîce*, I/184-85.)

Ecelinin Yaklaşması

İsmail Hakkı, zaman zaman vefatının yaklaştığına dair işaretler aldığını söyler. Bu işaretleri anlatarak kalan ömrü hakkında tahminlerde bulunur.

İsmail Hakkı'ya "Senin Allah ile sevinmen, insanların seninle sevinmesinden evlâdır." anlamında ilâhî bir hitap gelir. Bu işaretle ilgili olarak, "Kelâm-ı mezbûrda bu fakirin kurb-ı eceline işaret vardır. Zira mevt Hakk'a vusûle bâbdır. Ârif her çend mükâşif olsa dahi yine ten perdesinden geçmez. Bu sebepten mevtte Hak ile ferah vardır. Zira mahcûba makam-ı aynda vusûlden a'lâ nesne yoktur." der. (*Kitâbu'n-Neîce*, II/129.)

İsmail Hakkı, doğan güneşin akşam battığı gibi, kendi vücudunun da bir gün zevâle ereceğine inanarak kendisine âkibet için ibret alması konusunda nasihat veriyor:

Ey gönül şems-i vücûda bir gün erişir zevâl
Sâye-veş düşer hâke kalırsın bî-mecâl

Âkıbet-endiş olanlar âkıbet mahmûd olur
Âkil isen sen de dâim eygil fikr-i meâl

Zıll-ı zâilde ikâmet kimsee bâkî değil
Tâ-be-key ey dil olursun böyle mağrûr-ı hayâl

Hil'at-i fâhir yerine bir kefendir geydiğin
Olma mağrûr-ı kabâ kim üstüne kalır vebâl

Bu misâfir-hâne-i dünyâda çün ettin nüzûl
Tâat ü zikr ü ibâdetten yürü var zâd al

Hakkıyâ lutf-ı İlâhî mültecâmızdır bugün
Var durur ümmîdimiz kim yakmaya nâr-ı Celâl³

Aşağıdaki şiirinde de hayatının sonuna geldiğini söyleyerek vedalaşır:

Elvedâ ey âlem-i fânî sana şimden geri
Âhret semtine yol düştü bana şimden geri

Her çemen gülzâr-ı âlemde göründü bir diken
Hâr ile sohbet gerekmez bülbülâ şimden geri

N'eyleyem atlas kabâyı bir feken bestir bana
Ol kabâyı terk edip giydim abâ şimden geri

Dîdem zâhir göründü zümre-i kuddüsiyân
Kalbime teng oldu bu arz u semâ şimden geri

Da'vet-i Hak gûşuma girdi seher gûş eyledim
Lâyık olan bil icâbettir ona şimden geri

Şol ezel ahdin ferâmûş eylemiştir nice yıl
Eylerem ammâ o ahde ben vefâ şimden geri
İzzet ü câh-ı cihânı alan alsın n'olısar
Fakr u zillet ben fakîre bes şehâ şimden geri

Çünkü bu bâzârda yokluktan özge mâye yok
N'eylerem mâl ü menâli Hakkıyâ şimden geri

Hakk'adır meyl ü teveccüh el-vedâ' ey dîstân
Aynıma girmez cemî'-i mâsivâ şimden geri (*Divan*, 581-82/377.)

İsmail Hakkı 74 yaşındayken "Sen gelirsin diye âlem sevinir" şeklinde kendisine vârid olan söz/mısra ile ilgili olarak şunları söyler: "Gelmek iki vechiledir. Biri dünyada bir mekândan bir mekâna gitmektir ki, o mekânın halkı o gelmekten mes-

³ *Divan*, 390/187. Başka bir şiirinde de âkıbet için hazırlanmak için kendisine nasihat verir; günahının çok olduğunu düşünür (405/201)

rûr olurlar... ve ikinci vech budur ki, dünyadan âhirete gelmektir ki ervâh o gelmekten ferahnâk olurlar." (*Kitâbu'n-Netîce*, II/198.)

İsmail Hakkı'ya göre bu vâridenin bir anlamı da ömrünün azalmış olmasıdır." Ve mech-i mezkûra göre bu fakirin bakıyye-i ömrünün kılletine işaret vardır. Zira, sâl-i ömr hâlâ ki yetmiş dörde bâliğdir, mâ-fevkî ilm-i Hak'tadır. Zira, eğer ilâ-mâ-fevkî's-semânîn işaretinin zâhirine nazar olunursa birkaç sene dahi mümted olur. Ve eğer nesh târî olursa -nitekim bazılarına olur- tahte's-semâninde kalır." (*Kitâbu'n-Netîce*, II/199.)

Vefatı

İsmail Hakkı, 24 Rebûlâhîr 1136/21 Ocak 1724 Cuma gününün seher vakti, ölümüne dair mânevî işaretler alır: "Cuma gecesi seher-i a'lâsında bu ibâre-i Türkiyye ile vârid oldu ki, 'Üç seneden sonra helvâya muhtaç olursun.' Bu fakîr dedim ki, 'Acaba mevtten sonra olan helvâ mı ola?' Tekrar vârid oldu ki: 'Üç seneden sonra göçersin ve üzerine kefen biçersin.' Bu fakîr dedim ki: 'Yâ Rabbe'l-âlemîn, mevtim ne hâl üzerine vâki' olur?' Tekrar hitâb-ı gaybî vârid oldu ki, sen mes'ûdsun, sonun da mahmûddur." (*Kitâbu'n-Netîce*, I/114.)

İsmail Hakkı, kendisine bazen daha fazla bir sürenin de haber verildiğini belirtir. Bu haberin üç yıl içinde gerçekleşebileceği gibi, bazı tevillerle daha erken veya geç olarak da gerçekleşebileceğini belirtir. "Vücut Mekke'sinde on yıl ikâmet ediniz." Şeklinde kendisine bir hitap geldiğini ve bunun üzerine hacca gittiğini anlatır. Hacda iken nerede vefat edeceğini merak etmesi üzerine, "seksenden sonradır." hitabıyla karşılaşır. Vefat yerinin gizlenip zamanının açıklandığını söyler. Buna göre sekseni geçme ihtimalinden bahseder. Bu arada şeyhi Seyyid Fazlî-i İlâhî'nin ömründen iki yılın nesh olunduğunu ve şeyhinin de "Bir senede üç yaşadık" dediğini haber vererek kendisi için de aynı durumun olabileceğini ifade eder. "Ve hâlen sinnimiz yetmiş dörde bâliğdir. Eğer üç sene işareti müevvel değil ise seksen müevvel olup mevt-i tabîi 1138/1725'i tecavüzden sonra vâki' olur." (*Kitâbu'n-Netîce*, I/114-15.) der. Söylediği tarihe yakın bir zamanda 9 Zilkâde 1137/1725/19 Temmuz 1725'te vefat eder. Vefat tarihi Yâdigâr-ı Şemsî'de 14 Zilkâde 1137/24 Temmuz 1725 olarak verilmektedir. (*Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 179.)

İsmail Hakkı, "Kebş-i rûhum Hakk'a kurban eyledim" mısraıyla kendisine vefat tarihi söylemiş, vefatından sonra da bunu Bâkî Efendi'ye rüyasında haber vermiştir. (*Yâdigâr-ı Şemsî*, s.)

İsmail Hakkı, Nakdül-Hâl isimli eserindeki şu şiirin son mısraında da vefatına tarih düşürmüştür:

Aşk ile tut kûşe-i dâmân-ı şer'-i Ahmedî
Abd-i mahz ol bulmak istersen felâh-ı sermedî

Câm-ı feyz-i vahdet-i zâtiyyeden nûş eyle kim
Olasın bu bezm-i hâsân içre merd-i evhadî

Sidre ve Tûbâyı kılma cilve-gâh-ı cân u dil
Âlem-i ervâha ırgür tâ-ser serv-i kaddi

Âşıka zâhid gözüyle eyleme hergiz nazar
Âlim u dâna ile bir görme tıfl-ı ebcedi

Âteş-i tevhîdi her kim yakdı kânûn-ı dile
Hakkıyâ envâr-ı Hakk ile pür oldu merkadi (*Yâdigâr-ı Şemsî*, s.)

1137/1725

Sonuç

İsmail Hakkı, eserlerinde kendi hayatına dair ayrıntılı ve önemli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler, onun bütün eserleri taranarak derlendiği zaman, İsmail Hakkı'nın yetişme tarzı, mutasavvıf kişiliği, görüşleri vb. konular aydınlatılmış olacaktır. İsmail Hakkı, eserlerinde hayat hikâyesini özetler, mânevî derecesi arttıkça kendisine verilen isimleri belirtir. Nasıl çile çıkartıp şeyhliğe kadar yükseldiğini, hangi sebeplerle nerelelere nasıl yolculuklar yaptığını, tekrar tekrar anlatır. Hz. Peygamber, Hızır ve İbn Arabî'nin mânevî yönlerinden her zaman faydalandığını, zaman zaman onlarla mânâ âleminde görüşüp konuştuklarını, onlardan sürekli feyiz aldığını anlatır.

İsmail Hakkı, eserlerinin birer ilham ürünü olduğunu, ilhama dayanmayan bir hareketinin bulunmadığını ifade eder. Kendi hayatıyla Hz. Peygamber'in hayatı arasında benzerlikler kurar. Vahiy-ilham, mucize-keramet, tefsir-tevil ayrımı üzerinde durur. Kendisinin ve dolayısıyla mutasavvıfların hayatının, aslında Kur'an'da anlatılan peygamber kıssalarının bir benzeri olduğunu, buna göre hayatının bir çeşit Kur'an tefsiri özelliği taşıdığını söyler. Çeşitli eserlerinde dağınık hâlde bulunan bu bilgiler, sistemli bir şekilde incelenerek bir araya getirildiği zaman, onun maddî ve mânevî hayatına ait bir monografi ortaya çıkacaktır. Bu gerçekleştirildiği takdirde, bir şairin tüm portresi gözler önüne serilecek ve onun şahsında, mutasavvıf bir şairin kendisini nasıl yetiştirdiği tespit edilecek ve yukarıda özetlenen hususlar daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynakça

- Bursalı Mehmed Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1333 Tıpkıbasıma Hazırlayan Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatcı, Ankara 2000.
- İsmail Hakkı Bursevî: *Kenz-i Mahfî: Gizli Hazine*, (Mütercimi: Abdülkadir Akçiçek), Kitsan Yay., İstanbul ?, 1997.
- İsmail Hakkı Bursevî: *Kitâbu Silsile-i Tarîk-i Celvetî*, Haydarpaşa Hastahanesi Mtb., İstanbul 1291.
- İsmail Hakkı Bursevî: *Kitâbu'l-Envâr*, Haz. Naim Avan, İnsan Yay., İstanbul 1999.
- İsmail Hakkı Bursevî: *Kitâbu'n-Neftice I-II*, Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay., İstanbul 1997.
- İsmail Hakkı Bursevî: *Tuhfe-i Atâîyye: Kâbe ve Atâîyye*, Veysel Akkaya, İnsan Yay., İstanbul 2000.
- Mehmed Şemseddin: *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, (Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Uludağ Yay., Bursa 1997.
- Yurtsever, Murat: *Bursalı İsmail Hakkı Divanı (İnceleme-Metin)*, Uludağ Ü. SBE Doktora Tezi, Bursa 1990.